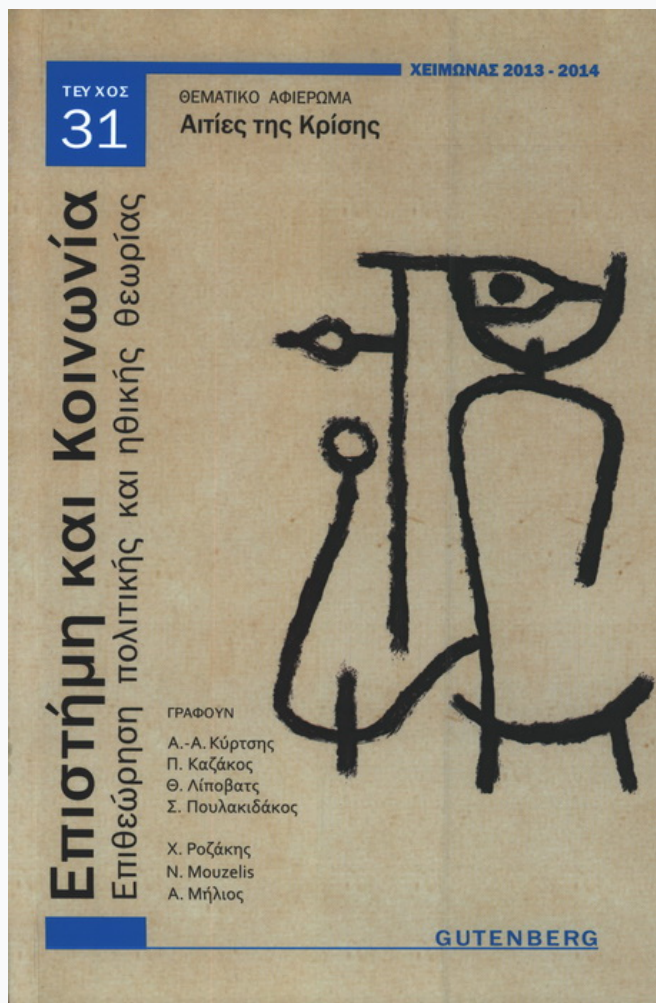

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 31 (2014)

Αιτίες της Κρίσης

Άννα Τριανταφυλλίδου, Ρουμπίνη Γρώπα & Χαρά Κούκη, επιμ., *Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα*, εκδόσεις κριτική, αθήνα 2013, 352 σελ.

Δάνης Κουμασίδης

doi: [10.12681/sas.10302](https://doi.org/10.12681/sas.10302)

Copyright © 2016, Δάνης Κουμασίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουμασίδης Δ. (2016). Άννα Τριανταφυλλίδου, Ρουμπίνη Γρώπα & Χαρά Κούκη, επιμ., *Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα*, εκδόσεις κριτική, αθήνα 2013, 352 σελ. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 31, 215–223. <https://doi.org/10.12681/sas.10302>

B I B Λ Ι Ο Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Ε Σ

9 βιβλία για την κρίση. Κριτικές παρουσιάσεις

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ που ακολουθεί επισκοπεί επιλεγμένα έργα από τον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών τα οποία εκδόθηκαν πρόσφατα —τον τελευταίο ενάμισι χρόνο περίπου— από έλληνες επιστήμονες, στην Ελλάδα, για την ελληνική και ευρωπαϊκή κρίση. Δεν φιλοδοξεί βεβαίως να εξαντλήσει το σύνολο της παραγωγής και ασφαλώς δεν μπορεί να καλύψει όλα τα αξιολογικά έργα που έχουν εκδοθεί το τελευταίο διάστημα. Ξεχωρίζει όμως καίρια και παρεμβατικά κείμενα που πασχίζουν να εξηγήσουν τα αίτια και τα αποτελέσματα της εθνικής κρίσης στο περιβάλλον της ευρωπαϊκής ξεφύγοντας από την καθημερινή λαϊκιστική πολιτικολογία των ΜΜΕ, τη συνωμοσιολογία του διαδικτύου, την ιδιοτέλεια των τηλεσωτήρων και τη θεσμική επιβολή των ισχυρών.

Τα βιβλία που έχουν επιλεγεί και παρουσιάζονται εδώ, παρότι διακρίνονται μεταξύ τους ως προς

τις μεθοδολογικές αφετηρίες και τα ερευνητικά πεδία, έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Το πρώτο αφορά τους ίδιους τους συγγραφείς: πρόκειται για καταξιωμένους ή πολύ αξιόλογους νεότερους επιστήμονες που λειτουργούν ταυτόχρονα και ως ενεργοί πολίτες. Το δεύτερο κοινό στοιχείο των έργων που επελέγησαν είναι συναφές με αυτή την ιδιότητα των συγγραφέων τους: πρόκειται για βιβλία που αφίστανται της όποιας μονοσήμαντης αξιολογικής ουδετερότητας και τα οποία, χωρίς να χάνουν την επιστημονικότητα και τη διαύγειά τους, αρθρώνουν έναν λόγο πολιτικά παρεμβατικό ο οποίος τροφοδοτεί τη δημόσια συζήτηση και τον αναστοχασμό. Ταυτόχρονα όμως κενά απ' αυτά τα έργα δεν είναι στρατευμένο πολιτικό δοκίμιο ούτε η υπάκουη εκδήλωση κάποια κομματικής ορθοδοξίας. Τα βιβλία που παρουσιάζονται διατηρούν την κριτικότητά τους η οποία ενίοτε οδηγεί και στην επανεξέταση παλαιότερων θέσεων των συγγραφέων. Έτσι ο δοκιμιακός λόγος του επείγοντος, που συχνά ανι-

χνεύεται στα έργα αυτά, δεν στερείται επιστημονικής αξίας ούτε εκφραστικής ποιότητας. Ένα ακόμα στοιχείο που συνδέει τα βιβλία, παρά τις ουσιώδεις ενίοτε φιλοσοφικές τους διαφορές, είναι η αγωνία για το μέλλον της ελληνικής δημοκρατίας και την εξέλιξη του κοινωνικού δεσμού μετά από την πολυετή ύφεση στην

οποία υποβλήθηκε η χώρα, την αποδιάρθρωση των πάλαι ποτέ μεσαίων στρωμάτων, την κρίση νομιμοποίησης στην πολιτική τάξη που έφερε η χρεοκοπία και η διαχείρισή της από δανειστές, κυβερνώντες και αντιπολιτευόμενους.

Παναγής Παναγιωτόπουλος

Άννα Τριανταφυλλίδου, Ρουμπίνη Γρώπα & Χαρά Κούκη, επιμ., *Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2013, 352 σελ.

Ο ΤΟΜΟΣ που μόλις κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Κριτική υπό τον τίτλο *Ελληνική κρίση και ευρωπαϊκή νεωτερικότητα* απαρτίζεται από τέσσερα ζεύγη κειμένων, το εισαγωγικό των επιμελητριών και το επιλογικό από τον καθηγητή Νικηφόρο Διαμαντούρο. Οι ερευνήτριες Τριανταφυλλίδου, Γρώπα και Κούκη συναντήθηκαν σε ερευνητικό πρόγραμμα που αφορούσε τη συσχέτιση εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας με την έννοια της νεωτερικότητας, με κεντρική αναφορά τη θεωρία των πολλαπλών νεωτερικοτήτων [theory of multiple modernities]: αυτό αποτέλεσε την αφορμή για τον εν λόγω τόμο και

την άρθρωση του κεντρικού του ερωτήματος: κατά πόσον η κρίση που βιώνει η χώρα εμφανίζεται ως αποτέλεσμα του ατελούς εκσυγχρονισμού της ή αποτελεί κυρίως προϊόν συγκεκριμένης, ιδιαίτερης φάσης που περνάει η ευρωπαϊκή νεωτερικότητα και η οποία έχει ως αποτέλεσμα να πλήττονται οι πιο αδύναμοι κρίκοι όπως η Ελλάδα. Σε ένα άλλο επίπεδο το ερώτημα θα μπορούσε να διατυπωθεί ως μια κριτική της λειτουργίας του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού και ως μια 'σύγκρουση' των επιμέρους εκφάνσεών του (λόγου χάρι, νέο στάδιό του σε διεθνές επίπεδο ταυτόχρονα με τις υπάρχουσες προ-νεωτερικές στρεβλώσεις σε επίπεδο ελληνικού σχηματισμού).

Η ύλη του τόμου οργανώνεται σε τέσσερα ζεύγη κειμένων κάθε ένα εκ των οποίων αναπτύσ-

σει διαλογικά μια επιμέρους διάσταση του κεντρικού ερωτήματος. Επί της ουσίας εξετάζονται τέσσερις σφαίρες —οικονομία, νομικός και πολιτικός πολιτισμός, κοινωνικό κράτος και πολιτική, η θέση της θρησκείας στην κοινωνία— και παρουσιάζονται θέσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν από εναλλακτικές ως και αντικρουόμενες. Εάν ήταν αναγκαία μια σύνοψη των θεωρητικών προϋποθέσεων του βασικού ερωτήματος του τόμου, θα επιλέγαμε το ‘οι δύο ψυχές της ελληνικής κοινωνίας’: ο διαρκής μετεωρισμός μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού ή κάπως παρακινδυνευμένα μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Ήδη από το πρώτο ζευγάρι δοκιμιών αναδεικνύεται η βασική διαφωνία στην οποία αναφερθήκαμε: ο καθηγητής Λουκάς Τσουκαλής (‘Διεθνείς φούσκες, ευρωπαϊκή νομισματική ένωση και εθνικές αποτυχίες’) ξεκινά με μια αναδρομή στο ξέσπασμα της κρίσης, περιγράφοντας το πέρασμά της από την Αμερική στην Ευρώπη και τη μετατροπή της από κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος σε κρίση δημόσιου χρέους. Οι ευθύνες επιμερίζονται κατά την άποψη του από τη μία πλευρά στην αποτυχία θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να διαχειριστούν την κρίση και από τη άλλη στα δομικά προβλήματα της

ελληνικής οικονομίας και στην ανευθυνότητα της ‘παλαιάς’, όπως τη χαρακτηρίζει, ελληνικής πολιτικής τάξης. Έχει ωστόσο ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι στη συνέχεια χαρακτηρίζει κατά την αφήγησή του περίπου σωτήρια την υπερψήφιση στις εκλογές του 2012 αυτής της ίδιας τάξης που σε εκείνο το σημείο μετονομάζεται σε ‘πολιτικά κόμματα που είχαν δεσμευτεί να διαφυλάξουν τη συμμετοχή της Ελλάδας στο ευρώ’. Η ευθύνη ασφαλώς αφορά και την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της, τουλάχιστον στο κομμάτι που άπτεται της διαιώνισης της φθοροποιού κατάστασης του πελατειακού κράτους. Η προτεινόμενη από μεριάς του διέξοδος είναι η συνέχιση των διαρθρωτικών αλλαγών καθώς και η τραπεζική και δημοσιονομική ένωση σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Εν αντιθέσει, ο Γιάννης Βαρουφάκης (‘Τώρα είμαστε όλοι Έλληνες! Η κρίση στην Ελλάδα σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πλαίσιο’) ισχυρίζεται πως δεν υφίσταται καν θέμα ελληνικής κρίσης, όπως ‘δεν θα είχε νόημα να μιλήσει κανείς για μια κρίση του Οχάιο το 1930’. Η τραγική αντίφαση της ‘ελληνικής κρίσης’ συνίσταται στο ότι η Ελλάδα, προβάλλοντας ως απόπειρα εισόδου στη νεωτερικότητα την είσοδο στην ευρωζώνη, πέφτει εν τέλει θύμα της προσπάθειάς της με την κοινωνία της να φτωχο-

ποιείται και να οδεύει ολοταχώς προς έναν μεταμοντέρνο Μεσαίωνα. Κι αυτό κυρίως επειδή η ευρωπαϊκή νεωτερικότητα αδυνατεί να αναπαραχθεί. Αυτό —και εδώ εισερχόμαστε στην καθαρή οικονομική ανάλυση του κειμένου— σημαίνει ότι η Ευρώπη εξακολουθεί να βρίσκεται σε στάδιο άρνησης των ατελειών της ως υπευθύνων για τη συστημική κρίση, και ότι κερδίζει χρόνο με τη στοχοποίηση του πιο αδύναμου κρίκου, της Ελλάδας. Η τελευταία, ακόμα και αν είχε πορευτεί εν σοφία και αρετή στην οικονομική διακυβέρνηση των προηγούμενων δεκαετιών, δεν θα είχε αποφύγει αυτή την ατραπό, όπως δεν την απέφυγαν και η Ιρλανδία ή η Πορτογαλία. Για τον Βαρουφάκη τα δύο μείζονα οικονομικά ζητήματα προς επίλυση είναι η ανακύκλωση χρέους και η ανακύκλωση πλεονασμάτων, ζητήματα για τα οποία προτείνει τις λύσεις που είχε διατυπώσει και στο βιβλίο του *Παγκόσμιος Μινώταυρος* (Λιβάνης, Αθήνα 2012), όπως λόγω χάρη την αποσύνδεση του δημόσιου χρέους από την τραπεζική κρίση.

Το δεύτερο ζεύγος δοκιμίων με κεντρική θεματική τα ζητήματα νομικού και πολιτικού πολιτισμού ξεκινά με το κείμενο του συνταγματολόγου Ιωάννη Τασόπουλου που τιτλοφορείται 'Η ιακωβινική συνιστώσα της ελληνι-

κής συνταγματικής παράδοσης'. Ο συγγραφέας αναλύει τον ιακωβινισμό ως πνευματική προδιάθεση εντός της κριτικής συνταγματικής θεωρίας ανιχνεύοντας τα πρώτα του ίχνη εν Ελλάδι στον Ρήγα Βελεστινλή, εν αντιθέσει με τον Κοραή που πρεσβεύει έναν λόγο μετριοπάθειας υπέρ του μέσου. Η ιακωβινική διάσταση της ελληνικής συνταγματικής παράδοσης εδράζεται κατά τον Τασόπουλο αφενός στον υπέρμετρο βολонταρισμό της δυνητικής πλειοψηφίας που χαρακτηρίζει την πολιτική κουλτούρα και αφετέρου στην υπερύψωση της αυτοαναφορικής αντίληψης της λαϊκής θέλησης. Κατά τον συγγραφέα υπόθεση εργασίας και βάση των συλλογισμών του είναι ο ορισμός της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως των προσπαθειών να αποτραπούν ακριβώς οι προαναφερθείσες έξεις ιακωβινιστικής απόκλισης. Παραμένει ασφαλώς το ερώτημα, εφόσον η παραπάνω υπόθεση εμφανίζεται στο υπόλοιπο κείμενο ως παραδοχή, πώς ο οικονομικός και πολιτικός προσανατολισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ρίχνει σήμερα νερό στον μύλο της αντίθετης κατεύθυνσης, αυτής του ευρωσκεπτικισμού. Η ιακωβινική διάσταση είναι κατά έμμεσο τρόπο και ο καταλύτης για τη συσσώρευση χρέους της Ελλάδας. Στη συνέχεια, μέσω μιας εμβριθούς παρουσίασης των θέσεων

των Ρουσσώ και Σμιντ επί του ζητήματος της φύσης της πολιτικής, και φθάνοντας ως τον Λακλάου που ορίζει τον ιακωβινισμό ως μορφή λαϊκισμού, καταλήγει στην ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα διάκριση 'κυβερνητικού' και 'αντιπολιτευομένου' ιακωβινισμού. Στην ελληνική περίπτωση ο ιακωβινισμός ως βολονταρισμός της πλειοψηφίας καταντά ανορθολογισμός, δίχως ευτυχώς ακόμη να στοχεύει στην αποσύνδεση κοινοβουλευτισμού-δημοκρατίας όπως στη Βαϊμάρη· παραμένει εν τούτοις σφοδρά αντιπαραθετικός και ασφαλώς μέρος της ευρωπαϊκής πολιτικής παράδοσης. Στον αντίποδα, ο συνταγματολόγος Γιώργος Κατρούγκαλος ('Η ελληνική κρίση καθρέφτης του μέλλοντος της Ευρώπης') αρνείται τη βασική παραδοχή των επιμελητριών του τόμου περί διχασμού μεταξύ παραδοσιακής και εκσυγχρονιστικής κουλτούρας, επικαλούμενος δύο βασικά επιχειρήματα: την απουσία σοβαρής ελληνικής αστικής τάξης και καπιταλιστικής παραγωγικής δύναμης, έλλειψη που υποκαταστάθηκε από τη δημόσια εξουσία, και την άσκηση της μνημονιακής πολιτικής ως παραδειγματικού διεθνούς πειράματος. Ο συγγραφέας παραθέτει μια συνοπτική γενεαλογία του ελληνικού πολιτικού συστήματος το οποίο από τον 19ο αιώνα ακόμα λειτουργεί βάσει

ενός διογκωμένου κράτους που υφίσταται έναντι της ανίσχυρης ιδιωτικής παραγωγής οικονομίας, χωρίς όμως να θεσμοθετήσει ιδιαίτερες δομές πρόνοιας. Η γραφειοκρατία επικρατεί και το νομικό σύστημα αποτελεί το δίχως άλλο την καθομοίωσή της. Σε γενικές γραμμές το ελληνικό κράτος κατά τον συγγραφέα δεν πάσχει από γιγαντισμό, όπως λανθασμένα υποστηρίζεται, αλλά από προβληματική εσωτερική κατανομή και από μια συνειδητή κομματικοποίησή του από το πολιτικό σύστημα με σκοπό τη διαώνιση του τελευταίου. Παρά τούτες τις παθογένειες η ελληνική κρίση κατά τον Κατρούγκαλο —και εδώ συμφωνεί με τον Βαρουφάκη— εξακολουθεί να αποτελεί απότοκο της διεθνούς. Τα μνημόνια ως απάντηση στην κρίση χρέους αποτελούν μια νεοφιλελεύθερη θεραπεία, περισσότερο θανατηφόρα από τη νόσο. Συγκροτούν ένα ιδίωτο corpus 'παρασυντάγματος' καθώς η εφαρμογή τους απαιτεί τον παραμερισμό ορισμένων συνταγματικών ρυθμίσεων. Η ίδια η αποτυχία τους αναδεικνύεται από την αναπαραγωγή των κενών στην κοινωνική προστασία καθώς και της ανορθολογικής οργάνωσης και του κακού συντονισμού στη διοίκηση. Ο Κατρούγκαλος αναδεικνύει ως σημαίνουσα την ταξική διάσταση, αποφεύγοντας όμως σε έναν βαθμό

να εξηγήσει αναλυτικότερα την αντίθεσή του στη βασική παραδοχή του τόμου.

Στο τρίτο ζεύγος κειμένων, το επίδικο είναι η εμπλοκή και ο ρόλος της θρησκείας στο σύμπλεγμα ελληνική κρίση-ευρωπαϊκή νεωτερικότητα. Η Θάλεια Δραγώνα ('Πόσο σύγχρονη είναι η θρησκεία στην Ελλάδα σήμερα;') υποστηρίζει πως η ελληνική θρησκευτικότητα σχετίζεται λιγότερο με την πνευματικότητα και περισσότερο με την ορθόδοξη εκκλησία, τη δράση και την εθνοθρησκευτική της φύση. Προς επίρρωση του επιχειρήματος αναφέρεται στις υποθέσεις της αναγραφής του θρησκευύματος στις ταυτότητες, του ρόλου της θρησκείας στην εκπαίδευση και του θρησκευτικού όρκου. Στη συνέχεια αναλύει τις αντιλήψεις περί ετερότητας, τον διάχυτο αντισημιτισμό καθώς και την υπόθεση ανέγερσης τεμένους στην Αθήνα. Το συμπέρασμα είναι πως η θρησκευτική πρακτική και εμπειρία στην Ελλάδα υπολείπεται αρκετά από το να χαρακτηριστεί νεωτερική, καθώς δεν μπορεί να εννοήσει τον εαυτό της ως μία από τις διακριτές σφαίρες, παρά επιχειρεί να διατηρήσει τον πολιτικό της ρόλο. Ο συγγραφέας Σταύρος Ζουμπουλάκης ('Το θρησκευτικό φαινόμενο στη σημερινή Ελλάδα'), γράφοντας όπως ο ίδιος αναφέρει με την ιδιότητα του μέ-

λους της ορθόδοξης εκκλησίας, υποστηρίζει πως παρότι αυτή είναι κοινωνικά ορατή στη χώρα (εν αντιθέσει με τη συνηθισμένη πρακτική στην υπόλοιπη Ευρώπη), τούτο δεν συνεπάγεται μια αυτονόητη ύπαρξη βαθιάς θρησκευτικής πίστης ή μια ολική αδυναμία εκκοσμίκευσής της. Στη συνέχεια αναδεικνύει το ιστορικό σύμφυτο της ελλαδικής εκκλησίας με το ελληνικό κράτος από τη σύστασή του. Με σταθμό τα γεγονότα του Εμφυλίου, κατά το μετεμφυλιακό κράτος η εκκλησία γίνεται μηχανισμός του, ταυτιζόμενη με την πολιτική παράταξη της Δεξιάς. Η προσέγγιση του Ζουμπουλάκη εκκινεί από τις εσωτερικές διεργασίες και την κατάσταση της εκκλησίας: μέσα από μια ευστοχότατη παρατήρηση των λειτουργιών της καταλήγει στο συμπέρασμα πως η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας λειτουργεί υπό τον φόβο του παρόντος, προστρέχοντας στην προστασία του κράτους, διοικείται γραφειοκρατικά και χαρακτηρίζεται από μια κλειστότητα και αδιαφορία απέναντι στον σύγχρονο κόσμο. Κατά τον συγγραφέα ο χωρισμός κράτους-εκκλησίας στη χώρα μας έχει συμβεί σε μεγάλο βαθμό και απομένουν ορισμένες συμβολικές τροποποιήσεις που αναβάλλονται λόγω της επιδίωξης αφενός της εκκλησίας να μην απολέσει προνόμια και αφε-

τέρου του πολιτικού συστήματος να μην απολέσει ψήφους. Τέλος αναφέρεται παραδειγματικά σε δύο ζητήματα, τα οποία θίγει και η Δραγώνα: τη διδασκαλία των θρησκευτικών στα σχολεία και τον αντισημιτισμό.

Στην τελευταία θεματική που επικεντρώνεται στο κοινωνικό κράτος ο αναπληρωτής καθηγητής Κοινωνικής Πολιτικής Μάνος Ματσαγγάνης (‘Η κρίση και το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα: μια περίπλοκη σχέση’) υποστηρίζει ως βασική θέση την αλληλοδρομία κρίσης και κοινωνικού κράτους: η αναποτελεσματικότητά και οι στρεβλώσεις του δεύτερου υπήρξαν παράγοντας της γιγάντωσης της κρίσης, η οποία με τη σειρά της το απονέκρωσε περισσότερο. Ταυτόχρονα όμως η κρίση μπορεί να ιδωθεί ως μια ευκαιρία για τη ριζική αναδόμησή και την καλύτερη αποτελεσματικότητά του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση του συνταξιοδοτικού συστήματος: ο συγγραφέας για την προ της κρίσης περίοδο το χαρακτηρίζει και κοινωνικά άδικο και δημοσιονομικά μη βιώσιμο· παρεμφερή δε είναι τα συμπεράσματά του και για άλλους τομείς όπως η κατοικία, τα οικογενειακά επιδόματα κ.ο.κ. Κατά τον Ματσαγγάνη πολλές από τις υποδεικνυόμενες από τους δανειστές μεταρρυθμίσεις ήταν αναγκαίες, αλλά καταδικα-

σμένες να αποτύχουν λόγω μεθόδου, συγκυρίας και πολιτικής ολιγωρίας και ιδιοτέλειας. Αντίθετα η καθηγήτρια Μαρία Πετμεζίδου θεωρεί στο κείμενό της (‘Το ελληνικό κοινωνικό κράτος σε κρίσιμη καμπή; Οι πιθανότητες “εκσυγχρονισμού” υπό το πρίσμα αντιμαχόμενων όψεων του ιστορικού της Ε.Ε. για την “Κοινωνική Ευρώπη”’) τον εκσυγχρονισμό ως έναν ολισθηρό, εύπλαστο όρο. Σε σχέση με το κοινωνικό κράτος το εν Ελλάδι πρότυπο αναδείχθηκε αδιέξοδο και αναποτελεσματικό καθώς ήδη πριν από το ξέσπασμα της κρίσης ‘συνδύαζε κρατικίστικες-πελατειακές πρακτικές για την άντληση πόρων από την πλευρά ορισμένων κοινωνικών ομάδων με ένα οικογενειακοκεντρικό καθεστώς κοινωνικής πρόνοιας εστιασμένο στον “άνδρα τροφοδότη” [male breadwinner]’, ενώ οι κοινωνικοεπαγγελματικές ομάδες είχαν διαφορετικής τάξης πρόσβαση στο κράτος, κατάσταση που ενέτεινε τις ανισότητες. Ταυτόχρονα η εμπειρία των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων ανά την Ευρώπη τα τελευταία χρόνια καταδεικνύει μια τάση συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους. Ο προσανατολισμός αυτών των προγραμμάτων φαίνεται να μην είναι εστιασμένος στη βελτίωση ή την αναδιανομή της κοινωνικής προστασίας, αλλά κατά βάση στη συρρίκνωση

των εργασιακών και κοινωνικών δικαιωμάτων και την αύξηση της άδικης φορολογίας, τακτική που συμπύσσεται και στον τίτλο ενός υποκεφαλαίου του βιβλίου: 'Οικονομική βιωσιμότητα έναντι της επάρκειας και της κοινωνικής βιωσιμότητας'. Οι περιφερειακές χώρες της Ε.Ε. βιώνουν ήδη αυτόν τον ζοφό ως πειραματόζωα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής.

Στο επιλογικό κείμενο ο καθηγητής Νικηφόρος Διαμαντούρος προχωρά σε μια επανεκτίμηση των θεωρητικών προκείμενων του πολιτιστικού δυϊσμού, 20 χρόνια μετά από τη σχετική εισήγηση του ίδιου επί του θέματος, καθώς όπως επισημαίνει αυτός πρέπει να ιδωθεί πια υπό το πρίσμα της πολυδιάστατης κρίσης. Για τον Διαμαντούρο δεν υφίσταται τελεσίδικη απάντηση σε ό,τι αφορά τα εθνικά ή τα διεθνή αίτια της κρίσης: άλλωστε η ιστορική πορεία της ελληνικής κοινωνίας από την Επανάσταση του 1821 ακόμα εμφανίζεται θεσμικά ως παραλλαγές (είτε συγκλίνοσες είτε αποκλίνουσες) ενός ευρωπαϊκού παραδείγματος νεωτερικότητας. Κατά συνέπεια δεν μπορεί να προκριθεί η ελληνική ιδιαιτερότητα ως ερμηνευτικό σχήμα, καθώς η ιδιαιτερότητα οφείλει να κατατίθεται ως έσχατο επιχείρημα στην κοινωνική και πολιτική ανάλυση. Οι σοβαρές προσπάθειες μεταρρυθμιστικής κουλ-

τούρας αποδίδονται στις κυβερνήσεις Τρικούπη, Βενιζέλου και Καραμανλή μετά το 1974. Κατά τα άλλα η δομική απροσδιοριστία παραμένει το μείζον χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, στενά συνδεδεμένη με την επιβλαβή κληρονομιά του πολιτισμικού δυϊσμού. Τι πρέπει λοιπόν να γίνει σήμερα; Σύμφωνα με τον Διαμαντούρο οι επιλογές της κυβέρνησης Σαμαρά βρίσκονται στη σωστή κατεύθυνση, απαιτείται όμως μια μεγαλύτερη εμπέδωση της μεταρρυθμιστικής κουλτούρας και επαναφορά της ανάπτυξης σε τομείς τους οποίους αναλύει. Συμπερασματικά ο συγγραφέας θεωρεί ορθή και πικρά δικαιωμένη την παλαιότερη εκτίμησή του.

Τέλος δύο επισημάνσεις για το σύνολο του βιβλίου. Πρώτον στον τόμο προβάλλεται η αντίληψη του πολιτιστικού δυϊσμού 'πάση θυσία'. Υπονοείται δηλαδή από τις επιμελήτριες και την πλειοψηφία των κειμένων πως αυτή η διάκριση είναι η κυρίαρχη —ή και μοναδική— και καθορίζει την πολιτική σφαίρα δημιουργώντας εγκάρσιες, διαιρετικές τομές σε όλη την έκταση του πολιτικού φάσματος. Δεύτερον: αναφορικά με τους ορισμούς της νεωτερικότητας παραβλέπεται το ερώτημα κατά πόσον αυτή ορίζεται κυρίως ως ιστορική περίοδος ή ως τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας

και, στο βάθος, του ίδιου του ζην. Οι δύο αυτές επισημάνσεις ουδώς μειώνουν την αξία του τόμου που συνδυάζει τη δύσκολη να επιτευχθεί διαλογική μέθοδο με

τις ψύχραιμες επισημάνσεις σε μια εποχή που ο δημόσιος διάλογος στην Ελλάδα στερείται και των δύο.

Δάνης Κουμασίδης

Τάσος Γιαννίτσης, *Η Ελλάδα στην κρίση*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2013, 275 σελ.

ΓΙΑΤΙ η κρίση ‘χτύπησε’ την Ελλάδα; Ποιος φταίει για αυτή; Θα μπορούσε η χώρα να την αποφύγει ή να τη βιώσει ευκολότερα; Τι πρέπει να κάνει για να βγει από αυτή; Σε αυτά τα ερωτήματα προσπαθεί να απαντήσει ο Τάσος Γιαννίτσης στο τελευταίο του βιβλίο. Ενώ όμως ο μέχρι σήμερα δημόσιος διάλογος έτεινε συχνά να προσλαμβάνει πολωμένα και υπεραπλουστευτικά χαρακτηριστικά, ο συγγραφέας επιχειρεί εδώ με τη βοήθεια οικονομικών στοιχείων να αποδώσει και να κατανείμει την ευθύνη σε κάθε παράγοντα της κρίσης ξεχωριστά και στο χρονικό βάθος που απαιτείται.

Άλλωστε το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στο τι έφταιξε για το κατρακύλισμα της Ελλάδας σε ‘επαρχιακό μικρομάγαζο των Νοτίων Βαλκανίων’. Ο Γιαννίτσης προσπαθεί να αποδώσει τη συνθετότητα του

προβλήματος —συνθετότητα εμφανή και από τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσει τα επιχειρήματά του— σε τρεις διαστάσεις: την ελληνική, την ευρωπαϊκή και τη διεθνή. Είναι σαφές ότι θεωρεί την κρίση συνισταμένη τόσο ελληνικών όσο και ευρωπαϊκών αλλά και διεθνών αποτυχιών και αδυναμιών.

Την ελληνική συνιστώσα συναπαρτίζουν τέσσερις χρόνιες αποτυχίες: δημοσιονομική, αναπτυξιακή, ως προς τη συγκρότηση κοινωνικού κράτους και δημοκρατική. Η δημοσιονομική αποτυχία συνίσταται στον συνεχή υψηλό εξωτερικό δανεισμό για την κάλυψη των ελλειμμάτων τα οποία δημιούργησε η ακολουθούμενη ‘αναδιανεμητική’ πολιτική και οι λανθασμένες αναπτυξιακές επιλογές. Ο Γιαννίτσης αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στη δημοσιονομική διαχείριση της περιόδου 2004-2009, αλλά δεν περιορίζεται εκεί: εντοπίζει την αναπτυξιακή αδυναμία της χώρας στην ‘ιδεολογικοποιημένη’ στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων ήδη από